

Zenon Guldon

"Urbanizacja Małopolski. Województwo sandomierskie, XIII-XVI wiek", Feliks Kiryk, Kielce 1994 : [recenzja]

Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach 18, 437-440

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Według ustaleń Autorów na terenie województwa sandomierskiego istniało 3059 miejscowości, w tym 108 miast (s. 77). Według nowszych badań R. Szczygła istniało 114 miast⁹. Jedynie 30 miast liczyło zapewne ponad tysiąc mieszkańców (s. 82). Określenie przynależności własnościowej osad jest utrudnione ze względu na to, że nierzadko rejestry poborowe podają nie właścicieli, ale czasowych użytkowników czy dzierżawców. Stąd też wykaz posiadłości Mikołaja Radziwiłła Sierotki (s. 107) nie obejmuje wszystkich osad, wchodzących w skład hrabstwa szydłowieckiego¹⁰.

Kolejna część komentarza poświęcona jest ustaleniu szesnastowiecznego brzmienia nazw miejscowych (s. 114—120). Wątpliwości budzić może nazwa Rudy Siekliny (późniejszy Rejów). Wydaje się, że właściwą dla XVI wieku jest nazwa Żyrcin¹¹. W oparciu o lustrację dróg z lat 1564—1565 oraz przekazy kartograficzne z przełomu XVIII i XIX w. przedstawione zostały ważniejsze drogi (s. 121—127). Ostatnio siecią drożną w 2. połowie XVIII w. zajął się L. Stępkowski¹². Wreszcie omówione zostały: plan Sandomierza oraz herby województwa sandomierskiego i Sandomierza (s. 128—132).

Podsumowując powyższe, stwierdzić można, że omawiane wydawnictwo, stanowiąc efekt wieloletniej, benedyktyńskiej pracy Autorów, jest podstawową pomocą warsztatową historyka regionu świętokrzyskiego w dobie wczesnonowoczesnej. Dodać można, że w 1993 r. ukazały się także spisy urzędników województwa sandomierskiego z XVI—XVIII w.¹³ Szko-

da tylko, że podstawowe dla dziejów regionu prace są dziełem historyków warszawskich i krakowskich.

Zenon Guldon

FELIKS KIRYK: URBANIZACJA MAŁOPOLSKI. WOJEWÓDZTWO SANDOMIERSKIE. XIII—XVI WIEK, Kielce 1994, Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego, ss. 180

Recenzowana praca stanowi część obszernej rozprawy habilitacyjnej Autora, poświęconej urbanizacji Małopolski w XIII—XVI w. Wcześniej już ukazały się opracowania dotyczące województwa lubelskiego i południowych powiatów województwa krakowskiego¹. Omawiana rozprawa powstała w 1974 r. i Autor zdecydował się na jej druk w nie zmienionej praktycznie postaci, przeredagowując jedynie dwa hasła dotyczące Mielca i Radomyśla Wielkiego. Tak więc otrzymaliśmy pracę nie uwzględniającą dorobku historiografii z ostatnich dwudziestu lat. Autor sądzi, że nowsze prace poszerzyłyby „stan dotychczasowej wiedzy o wymienionych ośrodkach miejskich, ale nie do tego stopnia, aby podważyć wyniki badań zawarte w niniejszym ujęciu” (s. 9). Stwierdzenie takie, jak postaramy się niżej na przykładach udowodnić, jest wynikiem nadmiernego optymizmu Autora.

W omawianej pracy nie uwzględniono niektórych ośrodków, które z całą pewnością miały prawa miejskie w XVI w. Chodzi tu w pierwszym rzędzie o Ostrowiec. W starszej literaturze przedmiotu znajdujemy stwierdzenie, że lokacja Ostrowca, zwanego wówczas Ostrowem, miała miejsce w 1524 r.² R. Szczygieł

⁹ R. Szczygieł *Lokacje miast w Polsce XVI wieku*. Lublin 1989, s. 99

¹⁰ Z. Guldon *Osadnictwo hrabstwa szydłowieckiego od XVI do początków XIX wieku*. W: *Hrabstwo szydłowieckie Radziwiłłów*. Szydłowiec 1994, s. 9—10

¹¹ K. Zemela *Rejów w XVI—XVII wieku. Dzieje cysterskiej osady kuźnicznej*. W: *Szkice do historii*. Skarżysko-Kamienna 1993, s. 29—46

¹² L. Stępkowski *Sieć drożna województwa sandomierskiego w drugiej połowie XVIII wieku*. W: *Studia i materiały z dziejów osadnictwa i gospodarki górnej Wisły w okresie przedrozbiorowym*. Red. F. Kiryka. Warszawa 1990, s. 115—140

¹³ *Urzednicy województwa sandomierskiego XVI—XVIII wieku. Spisy*. Oprac. K. Chłapowski i A. Falniowska-Gradowska. Red. A. Gąsiorowski. Kórnik 1993

¹ F. Kiryk *Z badań nad urbanizacją Lubelszczyzny w dobie jagiellońskiej*. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny” z. 43, *Prace Historyczne* t. 6: 1972, s. 93—167; Tenże *Rozwoj urbanizacji Małopolski XIII—XVI w. Województwo krakowskie (powiaty południowe)*. Kraków 1985

² M. Baliński, T. Lipiński *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym*. T. 2. Warszawa 1844, s. 473. Tak też I. Łazarczykówna *Z kroniki Ostrowca do 1863 r.* W: *Pro domo nostra*. Warszawa 1929, s. 22. Zupełnie bezpodstawnie jest stwierdzenie, że lokacja miasta miała miejsce w 1624 r.; *Miasta polskie w tysiącleciu*. T. 1. Warszawa 1965, s. 525.

udowodnił, że przywilej z 1524 r., wystawiony zresztą w latach 1514—1522, dotyczy lokacji Maciejowic w ziemi stężyckiej³. W 1614 r. Janusz Ostrogski nadał fundowanemu przez siebie kościołowi parafialnemu w Ostrowcu między innymi dziesięcinę od poddanych opidipi eiusdem Ostrowiec noviter a nobis erecti nec non ex advocatia ibidem sita. Nie może to jednak stanowić dowodu, że lokacja Ostrowca miała miejsce w 1613 r.⁴ Całkowicie dowolna jest hipoteza S. Jeżewskiego, że Ostrowiec był lokowany dwukrotnie w latach 1524 i 1613⁵. Z ostatnich badań wynika, że lokacja Ostrowca, zwanego wówczas także Ostrowem lub Tarnowcem, nastąpiła w końcu XVI w.⁶ Dokładniejsze dane o mieście zawiera dopiero inwentarz z 1618 r., który informuje także o zabudowie Ćmielowa, Opatowa i Tarnowa⁷. Niezrozumiałe jest opuszczenie Glinian — dokument lokacyjny tego miasta z 1595 r. opublikował już J. Wiśniewski⁸. W 1585 r. jako miasto występujące także pominięty przez Autora Stefanów⁹. Wcześniejszą, niż podaje Autor, chronologię posiadającą też takie ośrodki, jak: Dębno (1585), Janików (1559) czy Nowodwór (1556)¹⁰. Autor w swojej rozprawie uwzględni szereg lokacji nieudanych, między innymi Krzyżanowic. Miasto to uzyskało przywileje lokacyjne w latach 1367, 1542, 1592 i 1633 (s. 61—62). Dla wyjaśnienia charakteru tej osady duże znaczenie ma ordynacja biskupa Jakuba Zadziaka z 1638 r., w której czytamy: „Pokazali też obywatele krzyżanowieccy przywilej od

króla ś.p. Kazimierza in confirmatione divi Sigismundi III regis, w którym pozwala im miasteczko ze wsi sadzić i miejskiego prawa i urzędu z prerogatywami miejskimi zażywać, ale ze innych miasteczek [w] pobliżu dosyć, nie mogli tego do efektu przywieźć, aby się ich wieś miała w miasteczko obrócić, ani dotąd burmistrza mieli, okrom wiejskiego urzędu, co się ex actis pokazuje, które pokazują się ab anno 1528 i do czopowego oddawania nie beli powinni według dekretu trybunalskiego, ani podwód, do których miasteczka klasztorne powinny, komornikom Króla jmcj nie oddawali i w konfirmacyjej królów ichmościów kmieciami ich mianują, przetoż, aby i teraz po staremu Krzyżanowice wsią były, mieć chcemy”¹¹.

Autor pominął przywileje lokacyjne kilku miast. Tak więc w 1519 r. król zezwolił Kasprowi Maciejewskiemu na lokację miasta Bystrzyca w powiecie radomskim. W 1552 r. miało być lokowane Międzygórze w dobrach królewskich w ziemi stężyckiej. W 1556 r. Wojciech Męciński otrzymał zgodę na lokację miasta Róża na gruncach wsi Strupice. Rok później tenże Męciński uzyskał przywilej na lokację miasta Menczinice¹². W źródłach z 2. połowy XVI w. jako miasta określane są Barycza¹³ i Wolanów (Wola św. Doroty)¹⁴. Już te przykłady pozwalają stwierdzić, że nowsze badania wniosły wiele korekt do przedstawionego przez Autora w 1974 r. obrazu procesów urbanizacji województwa sandomierskiego.

Autor uważa, że parafia w Ciepłowie wymieniona jest już w rejestrach świętopietrza z lat 1325—1327 (s. 35)¹⁵. Z nowszych badań wynika jednak, że chodzi tu o parafię w Ciepłej nad rzeczką tej samej nazwy (obecnie Szabasówka)¹⁶. Można dodać, że dokładniejsze dane

³ R. Szczygieł *Przywileje lokacyjne miast województwa sandomierskiego z XVI wieku*. W: *Dzieje Kielecczyny w historiografii Polski Ludowej. Baza źródłowa*, cz. 1, Kielce 1987, s. 72, 74

⁴ J. Wiśniewski *Dekanat opatowski*. Radom 1907, s. 347—349; A. Bastrzykowski *Monografia historyczna Kunowa nad Kamienną i jego okolicy*. Kraków 1939, s. 423; *Ostrowiec Świętokrzyski wczoraj, dziś i jutro*. Red. A. Ginsbert-Gebert. Warszawa 1979, s. 19—20

⁵ S. Jeżewski *Zarys historii miasta Ostrowca Świętokrzyskiego do początku XX wieku*. „Materiały z Posiedzeń Towarzystwa Miłośników Ostrowca” 1971 nr 1, s. 9—10

⁶ J. Moniewski *Kartki z przeszłości Ostrowca i jego okolic*. „Studia Kieleckie” 1987 nr 1, s. 36

⁷ Archiwum Państwowe (AP) Kraków, Archiwum Podhoreckie, sygn. II 302

⁸ J. Wiśniewski *Dekanat...*, s. 172—174

⁹ R. Szczygieł *Lokacje miast w Polsce XVI wieku*. Lublin 1989, s. 247

¹⁰ Tamże, s. 234, 236, 242

¹¹ *Ordynacje i ustawy wiejskie z archiwów Metropolitalnego i Kapitulnego w Krakowie, 1451—1699*. Wyd. S. Kuraś. Kraków 1960, nr 93, s. 93

¹² R. Szczygieł *Lokacje...*, s. 233, 240, 245

¹³ *Akta sądowe z XVI wieku do rodziny Kochanowskich*. Wyd. R. Plenkiewicz. „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce” t. 10: 1904, s. 276

¹⁴ J. Stefańska, W. Urban *Powiat radomski w XVI wieku*. „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” t. 20: 1984 z. 1—2, s. 57

¹⁵ Tak też T. Ładogórski *Studia nad zaludnieniem Polski XIV wieku*. Wrocław 1958, s. 205

¹⁶ M. Drewich *Benedyktynski klasztor św. Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu*. Warszawa—Wrocław 1992, s. 286

o stanie Ciepłowa zawiera dopiero inwentarz z 1619 r.¹⁷ Trudno zgodzić się ze stwierdzeniem Autora: „Rozwój kopalnictwa miedzi w rejonie Kielc i Chęcín musiał wywierać do poł. XVI w. pozytywny wpływ na rzemieślniczy handel kielecki” (s. 54). Przecież rudy miedzi w Miedzianej Górze odkryte zostały dopiero w latach 1590—1595¹⁸.

Znacznych uzupełnień wymagają ustalenia Autora na temat składu etnicznego ludności miast sandomierskich. Dotyczy to głównie ludności wyznania mojżeszowego¹⁹. Autor podaje, że obecność Żydów w Chęcinach poświadczają lustracje z lat 1564 i 1569 (s. 33). W 1565 r. Żydom chęcińskim zabroniono budowy bóżnicy i zatrudniania służby chrześcijańskiej²⁰. W 1581 r. Stefan Batory potwierdził mieszczanom prawo ograniczające liczbę domów żydowskich do dwóch²¹. Do przestrzegania tego przywileju zobowiązywał Izraelitów dekret królewski z 1583 r., zatwierdzony przez Zygmunta III w 1588 r.²² W 1597 r. Zygmunt III potwierdził wcześniejszy przywilej, zakazujący utrzymywania bóżnicy²³. Treść przywileju wskazuje na istnienie bóżnicy, która według J. Baranowskiego była budowlą drewnianą lub prowizoryczną murowaną²⁴. Sytuację Żydów uregulowała concordia seu amicabilem compositio z 1601 r. między mieszczanami a starozakonnymi. Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami Żydzi mogli posiadać nadal jedynie dwa

domy. Mogli jednak starozakonni arendować więcej domów non tamen in circulo, verum in plateis civitatis. Zakazano sprowadzać extraneos Iudaeos. Nie dotyczyło to jednak żon i mężów miejscowych Żydów oraz paedagoga et cantore, quos aliunde per communitatem acquirere solent. Dwaj chęcińscy Żydzi Jakub i Izaak uzyskali prawo sprzedaży sukna przez 6 lat. Żydom nie wolno było produkować i szynkować napojów alkoholowych z wyjątkiem miodu, którego nie mogli jednak sprzedawać chrześcijanom. Na rzecz miasta starozakonni mieli płacić 15 grzywien rocznie²⁵. Warto również przypomnieć nieznaną przywilej dla Żydów stopnickich z 1589 r.²⁶ Znacznie więcej

²⁵ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, rkps I 4750, s. 878—886

²⁶ AP Kraków, Castrensia Cracoviensia relationes, sygn. 15, s. 1016—1018: Sigismundus III, Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Litwaniæ, Russiæ, Prussiæ, Mazoviæ, Samogitiæ Livoniæque etc. nec non Regni Suæciæ proximus heres et futurus rex. Significamus præsentibus literis nostris, quorum interest universis et singulis, quod cum superiori tempore post peractam ruinam ac Warsavianam electionem nostram oppidum Stobnicza unaque Iudæi oppidi eiusdem gravissimis incommodis ab his, qui electioni nostræ adversabantur, affecti essent, et ratione eorum valde afflictæ, ut calamitatem eorum, quam perpassi sunt, quacunque ratione sublevaremus pro clementia et benignitate nostra, reique æquitate sequuti Iudæos eosdem cum aliis Regni nostri Iudæis, maxime vero Cracoviensibus, in libertatibus ac immunitatibus totoque eorum statu et conditione exæquavimus exæquamusque literis hisce nostris, hoc est, quas liberatas, quas prærogativas ac immunitates Iudæi Cracovienses regum et principum superiorum, decessorum nostrorum, concessione, tam in exercenda mercatura, quam etiam oneribus ferendis, quibusvis obtinent, easdem nos quoque Iudæis Stobniczensibus, quantum per leges Regni publicas licet, in perpetuum concedimus et tribuimus, ita quod vi et authoritati eius nostri privilegii ac concessionis non modo eas, quas habent, domos ac mansiones in oppido Stobnicza, perpetuo retinebunt, verum etiam quibus Iudæi Cracovienses in mercatura, in querendis victus rationibus, in tota denique re ac conditione sua immunitatibus ac prærogativis utantur, iisdem ipsi quoque Iudæi Stobniczenses utantur et potiantur, in ceteris quoque rebus eadem prorsus sint conditione quam Iudæi Cracovienses. Quod omnibus in universum, quorum interest, denuntiantes mandamus, ut concessionem istam nostram Iudæis Stobniczensibus factam in omnibus observent et manu teneant, neque aliquid contra illam faciant aut committant. In quorum omnium fidem præsentibus manu nostra subscriptas, sigillo Regni nostri muniri mandavimus. Datum Warsaviæ in conventu Regni generali die octavo mensis Aprilis anno Domini 1589, regni nostri secundo. Sigismundus rex. Petrus Thyliczki, secretarius maior.

¹⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Zamojskich, sygn. 2818

¹⁸ S. Miczulski *Początki rozwoju górnictwa i hutnictwa kruszcowego w rejonie Kielc do końca XVI w.* W: *Dzieje i technika świętokrzyskiego górnictwa i hutnictwa kruszcowego.* Warszawa 1972, s. 81—82

¹⁹ Z. Guldon, K. Krzysztanek *Ludność żydowska w miastach lewobrzeżnej części województwa sandomierskiego w XVI—XVIII wieku. Studium osadniczo-demograficzne.* Kielce 1990

²⁰ *Regesty z Metryki Koronnej do historii Żydów w Polsce (1588—1632).* Wyd. J. Morgensztern. „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce” 1964 nr 51, s. 61

²¹ *Regesty z Metryki Koronnej do historii Żydów w Polsce (1574—1586).* Wyd. J. Morgensztern. „Biuletyn...” 1963 nr 47—48, s. 116

²² AP Kraków, Castrensia Cracoviensia Relationes, sygn. 21, s. 1092 n.

²³ *Dyplomatariusz dotyczący Żydów w dawnej Polsce na źródłach archiwalnych osnuty (1388—1782).* Wyd. M. Bersohn. Warszawa 1910, nr 205

²⁴ J. Baranowski *Synagoga w Chęcinach.* „Ochrona Zabytków” R. 12: 1959 z. 3—4, s. 211

powiedzieć możemy obecnie o ludności szkockiej²⁷.

Uwagi powyższe upoważniają do wysunięcia postulatu drugiego wydania recenzowanej pracy, uwzględniającej wyniki badań po 1974 r.

Zenon Guldon

---

²⁷ Z. Guldon *Szkoci w miastach województwa sandomierskiego w XVI—XVII wieku*. W: Tenże, *Żydzi i Szkoci w Polsce w XVI—XVIII wieku*. Kielce 1990